

Nr 1.

Utlåtande i anledning av dels Kungl. Maj:ts proposition angående åtgärder till skydd för Smålands Tabergs naturvärden, dels ock i ämnet väckta motioner.

Genom en den 5 mars 1954 dagtecknad proposition, nr 139, vilken hänvisats till jordbruksutskottet, har Kungl. Maj:t, under återopande av propositionen bilagt utdrag av statsrådsprotokollet övcr jordbruksärenden, föreslagit riksdagen att å riksstaten för budgetåret 1954/55 under nionde huvudtiteln till *Naturskydd: Kostnader i samband med fridlysning av Smålands Taberg* anvisa ett förslagsanslag av 30 000 kronor.

Före propositionens avlämnande har vid innevarande års riksdag väckts två motioner om utredning angående särskilda lagstiftningsåtgärder för att tillgodose de till Smålands Taberg knutna naturskyddsintressena, nämligen inom första kammaren nr 73 av herr *Osvald m. fl.* samt inom andra kammaren nr 74 av herr *Andersson i Löbbo m. fl.* Motionerna har hänvisats till lagutskott och tilldelats tredje lagutskottet.

I motionerna, som är likalydande, hemställes »att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om omedelbar utredning angående särskild lagstiftning eller annan åtgärd för att tillgodose såväl de till Smålands Taberg knutna naturskyddsintressena som samhällsintresset av att den i bergsmalmen befintliga metallen titan tillgodogöres på lämpligt sätt, samt

att Kungl. Maj:t måtte snarast och om möjligt under innevarande år förelägga riksdagen det förslag, vartill denna utredning kan föranleda».

Över motionerna har tredje lagutskottet i den ordning § 46 riksdagsordningen föreskriver inhämtat yttrande från kommerskollegium och tekniska högskolan i Stockholm. På begäran av samma utskott har därjämte yttrande avgivits av Svenska naturskyddsföreningen.

Efter överenskommelse mellan tredje lagutskottet och jordbruksutskottet har propositionen och motionerna behandlats av sammansatt tredje lag- och jordbruksutskott.

Beträffande de skäl, som anförts till stöd för det genom propositionen framlagda förslaget, ävensom i fråga om de skäl, som motionärerna åberopat till stöd för sina yrkanden, får utskottet, i den mån redogörelse därför ej lämnas här nedan, hänvisa till propositionen och motionerna.

Propositionens huvudsakliga innehåll.

I propositionen föreslås, att åtgärder skall vidtagas för att skydda Smålands Tabergs naturvärden.

I första hand avses, att överenskommelse på frivillighetens väg skall träf-

fas i fråga om omfattningen m. m. av den malmbrytning, som äger rum i berget. Kan godtagbart resultat därvid icke nås, anses ett fridlysningsförfarande böra inledas. Sedan kostnaderna för fridlysningen blivit kända, kan definitiv ställning tagas till frågan, huruvida fridlysning av berget är försvarlig ur ekonomisk synpunkt.

Till bestridande av kostnader i samband med ett fridlysningsförfarande föreslås skola anvisas ett förslagsanslag av 30 000 kronor för budgetåret 1954/55.

Inledning.

I motioner vid 1952 års riksdag (nr 165 i första kammaren och nr 210 i andra kammaren) hemställdes, att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om omedelbar utredning angående särskilda lagstiftningsåtgärder för att tillgodose de till Smålands Taberg knutna naturskyddsintressena samt att Kungl. Maj:t måtte snarast förelägga riksdagen det förslag, vartill denna utredning kunde föranleda. Som skäl för denna hemställan åberopades, att berget framstode som ett betydande naturminnesmärke, vilket emellertid hotades av ödeläggelse genom den omfattning gruvdriften i berget erhållit under senare år samt det sätt, varpå malmbrytningen bedrevs. Motionärerna framhöll, att effektiva garantier måste skapas för att ödeläggelsen av berget ej fortsatte, samt hävdade att gällande lag ej kunde tillgodose detta önskemål, varför den närmast till hands liggande lösningen syntes vara ett ingripande i form av speciallagstiftning.

I en den 15 januari 1952 i andra kammaren framställd interpellation riktade herr von Seth till statsrådet och chefen för handelsdepartementet frågorna, huruvida statsrådet hade »sin uppmärksamhet riktad på riskerna för att Smålands Taberg genom forcerad gruvbrytning komme att utplånas» samt huruvida statsrådet komme att »vidtaga åtgärder för att för eftervärlden bevara detta märkliga naturminnesmärke i de delar som fortfarande finnas kvar».

Motionerna hänvisades till lagutskott och behandlades av tredje lagutskottet, som i sitt utlåtande, nr 15, hemställde, att riksdagen ville i anledning av motionerna i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla, att Kungl. Maj:t måtte låta verkställa skyndsamt utredning om tillgodoseendet av de till Smålands Taberg knutna naturskyddsintressena samt att Kungl. Maj:t ville för riksdagen framlägga de förslag, vilka utredningen kunde föranleda.

Sedan riksdagen godkänt utskottets utlåtande, i samband varmed den ovannämnda interpellationen besvarades, avläts skrivelse till Kungl. Maj:t i enlighet med utskottets hemställan.

Med stöd av Kungl. Maj:ts bemyndigande tillkallade statsrådet och chefen för kungl. jordbruksdepartementet den 7 juni 1952 f. generaldirektören Stig Ödeen och dåvarande rättsavdelningschefen, numera regeringsrådet Sven Strömberg att såsom sakkunniga verkställa utredning och framlägga

förslag rörande frågan om åtgärder till skydd för Smålands Tabergs naturvärden. I direktiven uttalades bl. a. att en frivillig överenskommelse med bolaget borde eftersträvas och att andra åtgärder borde övervägas först om det befunnnes omöjligt att nå ett godtagbart resultat genom en överenskommelse. De sakkunniga har den 4 november 1953 avgivit sitt betänkande (SOU 1953: 33). Vid betänkandet finns som bilaga fogat ett preliminärt avtal mellan kronan och Aktiebolaget Smålands Taberg.

Över betänkandet har, efter remiss, utlåtanden avgivits av statskontoret, kommerskollegium efter hörande av bergmästaren i södra distriktet, Sveriges geologiska undersökning, järnvägsstyrelsen, väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, länsstyrelsen i Jönköpings län, kommunalfullmäktige i Månsarps kommun, vetenskapsakademiens naturskyddskommitté, Svenska naturskyddsföreningen, Samfundet för hembygdsvård, Svenska turistföreningen, Tabergs bergslags hembygdsförening, Tabergs turistförening u. p. a., Aktiebolaget Smålands Taberg, Jernkontoret samt Svenska gruvföreningen. Svenska naturskyddsföreningen har tillika överlämnat yttranden av Jönköpings läns hembygdsförbund och Sällskapet Dvalin i Jönköping. Jernkontoret och Svenska gruvföreningen har avgivit gemensamt utlåtande i ärendet.

Utredningsmännens förslag.

A. Vissa sakuppgifter.

Geografiskt läge. Taberg ligger i nordligaste delen av småländska höglandet omkring 12 kilometer söder om Vättern. Berget utgör högsta punkten av höglandet i denna del och når upp till 343 meter över havet. Isolerat höjer det sig 140 meter över den omgivande terrängen.

Taberg bildar en bergskropp av långsträckt form. Arealen uppgår till ungefär 26 hektar. Mot öster och söder stupar berget brant, delvis nästan lodrätt, medan det mot norr och väster är mera långsluttande. Högsta toppen ligger på bergets sydöstra del invid det brantaste stupet. Sett från norr och från Vätterns strand har berget en karakteristisk profil. Bergets särpräglade form sammanhänger med dess speciella geologiska historia.

Förbi östra sidan flyter Tabergsånen till Munksjön invid Vätterns södra ända.

Växter och djur vid berget. Taberg ligger ungefär i centrum av det sydvenska barrskogsområdet, d. v. s. det växtgeografiska området mellan bokregionen i söder och ekens nordgräns. Berget är med undantag av de branta sidostupen skogklätt.

Örtvegetationen på Taberg och i åns dalgång har fått sin prägel av skogstypen men framför allt av de mineralogiska förhållandena och av de ovanliga terrängformerna. Ett flertal växter, som åtminstone i denna del av

landet är mindre vanliga, finns sålunda på berget. Utöver åtskilliga mindre allmänna arter växer här vidare flera, som i gängse botaniska handböcker har beteckningen rar. Deras förekomst på denna lokal utgör ett viktigt men ännu ej helt klarlagt växtgeografiskt problem. En ormbunksart har av Vetenskapsakademiens naturskyddskommitté ansetts vara i vetenskapligt hänseende fullständigt unik.

Tabergs särpräglade miljö har givit jämväl fågellivet ovanligare inslag. Kungsfiskaren, som tillhör våra sällsyntaste fåglar, förekommer sålunda på flera platser utmed Tabergsån. Den likaledes sällsynta gråärflan observerades häckande första gången i Sverige också vid Tabergsån.

Tabergs bergslag. Järnmalmen i Taberg torde mycket tidigt ha varit föremål för bearbetning, men säkra belägg härför saknas före 1490. Järnhanteringen och vad som därmed sammanhänge var på 1800-talet i hela västra Småland befolkningens viktigaste binäring. Det beräknas sålunda, att vid 1800-talets mitt och fram till 1875 en fjärdedel av hela länets befolkning utanför städerna var direkt eller indirekt beroende av bergsbruket. Mot slutet av 1800-talet efterföljdes emellertid högkonjunkturen efter fransk-tyska kriget av en utpräglad lågkonjunktur. Masugnarna fick förfalla, brann ned eller revs. Den sista revs 1917.

Berget fick sedan ligga orört ända fram till tiden för andra världskrigets utbrott, då driften återupptogs. Det upprustande Tysklands stora järnmalmbehov skapade avsättningsmöjligheter även för denna malm. Med Tysklands sammanbrott förändrades emellertid åter förutsättningarna. Gruvbrytningen fortsatte i mindre omfattning, men nu såldes malmen som makadam till järnvägen. Från 1952 öppnades åter avsättningsmöjligheter till Västtyskland och malmproduktionen återupptogs. För leverans 1952 såldes 100 000 ton och lika mycket för leverans 1953.

Det nuvarande samhället. Taberg tillhör Månsarps kommun, som omfattar 6 560 hektar och den 1 januari 1953 hade 2 739 invånare. Huvudparten av befolkningen, omkring 2 000 personer, bor i Smålands Tabergs samhälle. Bebyggelsen är där förlagd dels på åns östra sida och dels väster om ån vid bergets nordsida, där den sträcker sig upp på sluttningen. Här leder också en väg upp till bergets hjässa, där en turiststation uppförts.

Bebyggelsen har hittills reglerats endast genom avstyckningsplan. Numera föreligger emellertid ett förslag till byggnads- och generalplan. Därvid har dock de delar, som berör berget, undantagits i avvaktan på naturskyddsfrågans lösande. Planerna i deras helhet omfattar nämligen även bergets norra sluttning, och övre delen av berget med hjässan upptages i förslaget som friluftsområde med begränsning utefter uppfartsvägens övre del.

Gruvbolaget. Gruvbrytningen vid Taberg bedrivs av Aktiebolaget Smålands Taberg. Bolaget bildades 1939 med ett aktiekapital av 800 000 kronor. Förberedande arbeten för brytning hade påbörjats redan 1937 av Stora Lång-

viks Gruf Aktiebolag. Från början uttogs endast malm från rasmassor och varp, men 1939 började egentlig brytning vid bergets södra branter och kom så småningom även att beröra hjässan. Stickspar drogs till järnvägen och uttransporten mekaniserades 1939 genom ett transportband för direkt lastning i järnvägsvagn. Under 1941 började en ort drivas i berget, och den fortsatta brytningen upplades som öppen kraterbrytning. Den första kratern väster om hjässan påbörjades 1942 och blev färdigbruten 1951. Den hade då en storlek av cirka 70×90 meter. Nästa krater öppnades 1951 omkring 100 m längre in och har för närvarande drivits till en diameter av 40 å 50 meter. Ur denna krater beräknar man erhålla mellan 400 000 och 500 000 ton malm, och därav torde återstå omkring 200 000 ton. Enligt planerna beräknas nästa krater behöva upptagas om två å tre år, och först därefter skulle kraterbrytningen behöva beröra västra toppen.

Från brytningens början 1937 steg produktionen snabbt och nådde sitt maximum 1943 med över 200 000 ton.

Bolaget har under hela sin verksamhetstid ej givit någon utdelning med undantag av bokföringsåret 1940—41, då 3 kronor per aktie (3 procent) utdelades.

Det tyska inflytandet. I det ursprungliga bolaget ingick ett betydande tyskt kapitalintresse, representerat av förut nämnda Stora Långviks Gruf Aktiebolag — i vars regi verksamheten vid Taberg för övrigt bedrevs — samt generalkonsuln Karl Sauber. Vid andra världskrigets slut innehade sagda bolag av de tillhoppa 8 000 aktierna 3 190 och Sauber 460. Röstetalet, som för alla 8 000 aktierna var 4 400, var för dessa aktieposter 877 respektive 325.

Liksom andra tyskägda tillgångar ställdes efter kriget ifrågavarande båda aktieposter under förvaltning av flytkapitalbyrån. Sedermera föreslog den s. k. tyskgruvekommittén, att posterna skulle förvärvas av svenska staten. Flytkapitalbyrån beslöt emellertid med hänsyn till att avtal om hembudsskyldighet mellan aktieägarna i bolaget förelåg att försälja posterna till de övriga aktieägarna i Aktiebolaget Smålands Taberg för ett pris av 547 500 kronor, innebärande 50 procent överkurs.

Av bolagets aktier innehar för närvarande Aktiebolaget H. N. J. intresser 5 000, disponenten Lenander 250, Aktiebolaget industrimetoder 250 samt Avesta Järnverks Aktiebolag 2 500.

Äganderättsförhållandena. Tabergs malmfält omfattar för närvarande 30 försvarade utmål, varav 28 innehas av bolaget och de två återstående av Mobro hyttelag. Sex av bolagets utmål utlades 1943 efter långvariga förhandlingar med markägarna och utvidgades 1945. I dessa utmål kan sålunda kronan enligt 1938 års gruvlag begagna sig av sin rätt till hälftendel inom i lagen angiven tid efter det brytning inom utmålet påbörjats. Icke inom något av dessa utmål har emellertid hittills förekommit brytning.

Turistliv och hembygdsvård. Taberg har redan i äldre tid, framför allt under 1700- och 1800-talen, haft en mängd besök av både fackmän och lek-

män. Från olika tider finns också ett flertal in- och utländska reseskildringar därifrån.

1933 tillkom som en avdelning av Svenska Turistföreningen Tabergs turistförening. Denna fick dock ej den vanliga formen av en uteslutande ideell sammanslutning utan bildades som ekonomisk förening. Föreningen förvärvade ett markområde på cirka 8 000 m², omfattande själva hjässan, och uppförde där en byggnad, Tabergsstugan, som togs i bruk 1935. Bilväg från samhället till hjässan byggde föreningen åren 1933—1935. För besökande bilar och bussar upptar föreningen en avgift under tiden 1 juni—30 september. Under år 1952 beräknas 10 200 bilar och bussar ha besökt berget, varav 5 800 betalande. Antalet besökare uppskattades till sammanlagt 81 000.

För att skydda och vårda minnena från förgången bygdekultur bildades vidare år 1928 Tabergs bergslags hembygdsförening. Denna har sedermera anslutit sig till Jönköpings läns hembygdsförening och Samfundet för hembygdsvård. Dess första uppgift ansågs vara att skapa en bygdegård, där miljö och minnen från bergslagsbebyggelse och bergslagsliv kunde bevaras. På mark, som föreningen arrenderat för 42 år, uppfördes med början år 1931 en bergsmansgård, vilken sedan successivt utvidgats och kompletterats.

Tabergsfrågan. När gruvbrytningen efter ett nästan halvsekellångt uppehåll återupptogs år 1937, började man snart på olika håll inom orten känna oro för naturvärden, miljö och samhälle. Härtill bidrog att, sedan till en början gammal varp uttagits, brytningen sattes in mot de som mest ömtåliga betraktade partierna av berget. Den omständigheten att efter krigsslutet malmen användes till makadam medverkade också i hög grad till att göra stämningen upprörd, liksom att brytningen skedde genom att stora kratrar öppnades, vilka enligt allmän uppfattning helt förstörde bergets natur. Icke heller lugnades stämningen av att en hel del olyckstillbud och olyckshändelser ansågs giva skäl till antagande att bolaget ej tog tillbörlig hänsyn till bygdens befolkning.

Från såväl Tabergs bergslags hembygdsförening och Tabergs turistförening som från de kommunala myndigheternas sida togs olika initiativ för att åvägabringa ett skydd för Taberg. Hembygdsföreningen gjorde sålunda år 1944 en framställning i frågan till regeringen. Kungl. Maj:t beslöt dock den 6 april 1945, att framställningen med hänsyn till rådande förhållanden ej skulle föranleda någon åtgärd. Sedermera har frågan i olika sammanhang varit föremål för länsstyrelsens uppmärksamhet, och landshövdingen i länet har upprepade gånger besökt Taberg och haft överläggningar med bolaget och representanter för lokalintressena. Opinionsen mot gruvbrytningen framträdde med förnyad styrka år 1952, då brytningen åter ökades till följd av att malmexporten återupptogs.

B. Naturskyddsintressena.

Utredningsmännen framhåller, att många skäl kan anföras för att skydda Taberg mot förstörelse genom gruvdrift. Ehuru naturskyddsverksamhetens mål ytterst kan sägas vara att hindra förfulning och förflackning överallt där sådan kan befaras, måste den av praktiska skäl i första hand inriktas på platser och föremål, som är egenartade eller särskilt utmärkta för skönhet. Enligt utredningsmännen företer Taberg båda dessa kriterier. Därtill kommer, att berget spelar en viktig roll i kulturhistoriskt avseende och att en gruvdrift i större skala måste medföra vissa olägenheter för samhället Smålands Taberg såväl i dess egenskap av turistort som i övrigt.

Utredningsmännen behandlar därefter närmare de sålunda anförda synpunkterna samt uttalar därvid bl. a. att berget f. n. har större betydelse för Månsarps kommun som turistmål än som malmfyndighet. Vidare framhålles, att såväl industrierna i Taberg som bostadsbyggelsen ligger omedelbart invid berget samt att planerna för den fortsatta bebyggelsen omfattar ytterligare områden på bergets sluttning. En gruvdrift i större skala skulle därför kunna få oförmånliga verkningar för samhället.

Utredningsmännen framhåller slutligen i detta sammanhang, att olägenheterna av en stordrift ej kan väntas bli begränsade till de störningar, som uppstår genom själva brytningen. För en så fattig malm som tabergsmalmen måste man nämligen räkna med att någon form av anrikning blir nödvändig. Därvid kommer att bildas betydande kvantiteter avfall, som, då de upplägges, kan bli ett störande inslag i naturen. Stoff från den för anrikning finmalda malmen kommer att bemänga luften i omgivningen. Behovet av driftvatten kan vidare nödvändiggöra reglering av Tabergsån, och avfallsvattnet från anrikningen kommer, om ej omfattande och dyrbara reningsanläggningar utförs, att förorena vattendragen och sannolikt även uppgrunda dem.

C. Gruvbrytningsintresset.

Järnmalmstillgången. Utredningsmännen anför, att malmkvantiteten i Taberg kan uppskattas till 150 miljoner ton, om man enbart räknar med tillgångarna ovan järnvägens nivå. I sitt betänkande år 1949 räknade emellertid tyskgruvekommittén med ett begränsat djupgående under sagda nivå och kom därvid till 245 miljoner ton. De totala tillgångarna i landet beräknas numera till 265 miljoner ton i mellersta Sverige och 2 413 miljoner ton i Norrbotten. Dessa siffror visar, att Taberg redan vid försiktiga beräkningar är en betydande fyndighet. Till ytterligare belysande härav nämner utredningsmännen vidare, att själva malmarean vid Taberg är 400 000 m², medan den vid Grängesbergs exportfält är 55 000 m², Gällivare malmfält 230 000 m² samt Kiirunavaara, landets största järnmalmsfyndighet, 440 000 m². Härtill kommer, att Taberg synes helt bestå av malm samt att förhållandena gör brytningen enkel och därför billig. En annan fördel är dess-

utom den direkta korta järnvägsförbindelsen till ständigt isfri hamn i Halmstad. Mot dessa fördelar står emellertid den olägenheten, att tabergsmalmens järnhalt är låg.

Järnmalmens förädling. Utredningsmännen framhåller att tabergsmalmen på grund av sin låga järnhalt tillhör den typ, som brukar benämnas anrikningsmalmer. Därmed menas malmer, som för att bli användbara vid järnverken, först måste genom en särskild process befrias från en del av den ofyndiga bergarten. Detta sker genom att malmen krossas och males, varefter genom magnetisk eller s. k. våtmekanisk anrikning de malmrikare kornen skiljes från de malmfattigare. Man erhåller därvid en mer eller mindre finkornig malmprodukt, kallad slig. Ej heller som slig torde emellertid tabergsmalmen kunna uppnå sådan järnhalt att den under normala förhållanden kan utnyttjas med ekonomiskt tillfredsställande resultat.

Järnmalmen i folkhushållet. Med hänsyn till tabergsmalmens låga järnhalt samt till att malmen på grund av sin speciella karaktär med nuvarande tekniska förutsättningar icke kan rationellt utnyttjas, anser utredningsmännen att det, mot bakgrunden av landets i övrigt betydande järnmalmstillgångar, är nationalekonomiskt olämpligt att för närvarande bryta järnmalm vid Taberg. Därvid påpekas, att om ur nationalekonomisk synpunkt en ökning av järnmalmsbrytningen är önskvärd, detta med små medel säkerligen kan nås vid de stora, i gång varande gruvorna i Norrbotten och mellersta Sverige.

Legeringsmetallen vanadin. Vanadin är en för stålframställningen viktig legeringsmetall. För vissa slag av kvalitetsstål, ej minst konstruktionsstål för en hel del krigsmateriel, är metallen nödvändig. Den är således en strategiskt viktig råvara. Tabergsmalmens innehåll av vanadin, omkring 0,20 procent, torde enligt utredningsmännen ha varit det viktigaste skälet till att malmen inför och under kriget var begärlig för Tyskland. Ej osannolikt är orsaken densamma till att malmen nu åter kan säljas. Vanadininnehållet följer i hyttprocessen järnet, och produkten kommer således att ha en viss vanadinhalt, vilket gör den lämpad för stålframställning för ändamål där legering med vanadin är önskvärd.

Emellertid är landets tillgångar på vanadin relativt goda. Utredningsmännen anser därför, att ej heller ur förevarande synpunkt någon anledning föreligger i dagsläget att bryta Taberg.

Titanvitt. Före första världskriget var, anför utredningsmännen, titan en föga känd metall. Sedan man emellertid ungefär samtidigt i Norge och USA under krigsåren uppfunnit industriellt användbara metoder att ur titanmalm framställa färgpigmentet titanvitt, fick titan mycket snabbt en stor betydelse. Titanvitt visade sig nämligen som grundpigment i färger väsentligt överlägset de tidigare använda bly- och zinkvitt, och inom gummi-, glas-,

emalj- och pappersindustrierna blev det på kort tid oundgängligt. Det blev därför en handelsvara av största betydelse på världsmarknaden. Mycket snart blev titanvitt även föremål för en med tiden världsomfattande kartellbildning. Många tecken tyder på att kartellen fortfarande existerar. Enligt vad utredningsmännen anför, har dock Sverige hittills icke haft någon titanproduktion. Svenska ägare av titanförekomster torde därför sannolikt hittills stå utanför kartellen.

Titan, framtidens metall. Under denna rubrik framhåller utredningsmännen, att de senare årens tekniska utveckling givit titan en än mera ökad betydelse. Det är nu fråga om metallen själv. Denna har nämligen tekniskt särskilt värdefulla materialegenskaper. Den är sålunda lätt men har samtidigt hållfasthetsegenskaper, som i många hänseenden är fullt jämförbara med stålets. Mest betydelsefullt är, att dessa egenskaper är i högre grad värmebeständiga än hos stål och de flesta andra metaller, där de snabbt försämras vid höga temperaturer. Titan »rostar» icke heller som stål och är även motståndskraftig mot kemisk påverkan i övrigt. Dessa egenskaper torde komma att medföra, att titan får stor betydelse för den fortsatta utvecklingen på reaktionsmotorernas område. Även i fråga om atomenergins utnyttjande torde titan få användning som konstruktionsmaterial. Enligt utredningsmännen kan titan slutligen förväntas komma att medföra väsentliga tekniska framsteg även på en del andra specialområden inom modern teknik och industri, ehuru det kan dröja åtskilliga årtionden, innan metallen funnit sin plats inom mera allmänna områden i konkurrens med legerade stål och lättmetaller.

Titantillgångarna. Utredningsmännen uppger, att brytvärda titanmalmförekomster finns på olika håll i världen. Därjämte finns på flera ställen betydande fyndigheter i form av titanförande strandsand. Intresset har dock främst kommit att inrikta sig på bergmalmförekomsterna. Utredningsmännen beräknar, att i världen utom Sverige finns mellan 4 och 5 miljarder ton titanmalmer. Titanhalten varierar mellan 6 och 20 procent; i vissa fall kan den t. o. m. vara högre.

I fråga om Sverige anför utredningsmännen, att titanmalmförekomster är kända på fyra håll, nämligen i Ruotevaare i närheten av Kvikkjokk, på Ulvöarna i Ångermanland, i Kramsta i Hälsingland samt vid Taberg. Malmkvantiteterna uppskattas till omkring respektive 20, 20, 25 och 150 miljoner ton, innehållande respektive 11, 8, 5 och 6—7 procent titan eller titansyra. Av dessa uppgifter framgår, att Taberg är landets största titantillgång och att fyndigheten är av en storleksordning jämförbar med världens betydelsefullaste. Med hänsyn till det anförda anser utredningsmännen titantillgångarna vid Taberg vara nationalekonomiskt av största vikt.

Utvinning av titan. Enligt utredningsmännen är framställning av metallisk titan ur malmråvaran förenad med betydande svårigheter. Ett flertal metoder har utexperimenterats, men förfarandet är alljämt komplicerat och för

industriella ändamål dyrbart. Om industriellt användbara metoder kan framkomma, får landets titantillgångar emellertid ett aktuellt värde. Redan nu torde en brytning av Ruotevaare ej osannolikt vara bärkraftig. Med tabergsmalmen ligger förhållandena sämre till.

D. Formerna för gruvdriften.

Nuvarande brytning. De två stora öppna kratrar, som hittills upptagits, bildar fula sår i terrängen, och en fortsättning av driften enligt denna metod skulle enligt utredningsmännen med tiden komma att helt förstöra naturen på bergets sydsida. Om metoderna skall komma fullt till sin rätt, måste man nämligen förlägga kratrarna till de högsta terrängpartierna, så att största möjliga malmmassa kan uttagas ur kratern. Detta skulle i fråga om Taberg betyda, att de mest markanta partierna av berget fortast utsattes för förstörelse.

Utredningsmännen anser med hänsyn härtill, att kratermetoden ur naturskyddssynpunkt måste betecknas som i hög grad olämplig. Också ekonomiskt skulle för övrigt på längre sikt fördelarna bli ganska tvivelaktiga.

Öppen pallbrytning. Utredningsmännen anför, att om malmtillgången och malmens kvalitet anses ge det ekonomiska underlaget för en brytning på längre sikt, torde vid en malmkropp med Tabergs topografi s. k. öppen pallbrytning vara den ur gruvteknisk synpunkt naturliga brytningsmetoden. Metoden skulle vid Taberg innebära, att man på hela sträckan mot sydväst med början från malmkroppens rand bröt ut malmen i horisontala skivor, »pallar», av lämplig tjocklek. Visserligen medför metoden högre anläggningskostnader och därigenom dyrare brytning än kraterbrytning, men den möjliggör å andra sidan, att all malm uttages. Den lämpar sig därför särskilt väl för att användas vid Taberg, där malmkroppen, såvitt man hittills vet, är praktiskt taget homogen. För egen del anser utredningsmännen, att ur naturskyddssynpunkt öppen pallbrytning avgjort är att föredraga framför kraterbrytning.

Underjordsbrytning. Under tabergsfrågans behandling har vid flera tillfällen framförts förslag om att man borde övergå till underjordsbrytning för att förhindra ingrepp i bergets yttre. Vilka fördelar detta skulle innebära ur naturskyddssynpunkt, anser utredningsmännen icke närmare behöva utvecklas. En sådan övergång skulle emellertid medföra, att brytningen bleve väsentligt fördyrad. Utredningsmännen finner det därför naturligt, att bolaget ej ansett sig kunna tillämpa sådan brytning, helst som denna metod liksom kraterbrytningen dessutom medför den olägenheten, att endast en del av malmen kan uttagas.

E. Tabergsfrågans lösning.

I det sista kapitlet av betänkandet framlägger och motiverar utredningsmännen sitt förslag till tabergsfrågans lösning.

Naturskyddet. Under hänvisning till vad förut anförts finner utredningsmännen det ur flera synpunkter önskvärt, att Taberg skyddas mot varje ingrepp genom gruvbrytning. Samtidigt anser utredningsmännen det vara klart att det ur allmän synpunkt ej finns något aktuellt intresse av att berget utnyttjas som malmtillgång. Med tanke på de resultat gruvbolaget hittills visat torde ej heller det enskilda intresset av en fortsatt järnmalmsbrytning kunna tillmätas större vikt. Därest avseende fästes endast vid nuvarande möjligheter att tillgodogöra sig malmen, måste man därför enligt utredningsmännens mening komma till det resultatet, att vidare brytning bör förhindras.

Tages hänsyn även till malmens titaninnehåll, kommer saken emellertid i något annat läge. Utredningsmännen anför härom, att möjlighet måste hållas öppen för viss forsknings- och försöksverksamhet i fråga om möjligheten att utvinna titan i Smålands Taberg.

I anslutning till det anförda förklarar utredningsmännen, att ett statsingripande till skydd för Taberg i princip bör syfta till att brytning skall få förekomma endast för att möjliggöra forskning rörande ett framtida utnyttjande av malmens titaninnehåll och endast i den omfattning, som är nödvändig för att forskningen skall bli effektiv. Samtidigt bör tillses att brytningen förläggas till sådan plats och bedrivs i sådan form, att skadan på berget blir den minsta möjliga. Enligt utredningsmännens beräkning borde man som underlag för en rationell forskningsverksamhet ej kunna räkna med en årlig brytning om mindre än 25 000 å 30 000 ton malm. Bolaget anser att den erforderliga kvantiteten utgör åtminstone 125 000 ton malm om året.

Beträffande det förslag till frivillig uppgörelse som bifogats betänkandet anför utredningsmännen, att naturskyddsintressena torde ha tillgodosetts i en omfattning, som kan anses godtagbar, men att en frivillig uppgörelse i viss mån måste utgöra en kompromiss och därför icke kan medföra ett så fullständigt skydd som i och för sig vore önskvärt. Av denna orsak har utredningsmännen övervägt även andra möjligheter att lösa skyddsfrågan.

En av dessa möjligheter är den, som tidigare ifrågasatts vid flera tillfällen, nämligen att tillgripa *särskild lagstiftning* i form av en »Lex Taberg». Denna utväg finner emellertid utredningsmännen icke behöva tillgripas, sedan den nya naturskyddslagen tillkommit.

De stadganden i sagda lag, som kan få betydelse i fråga om Taberg, är reglerna i 5 § angående *fridlysning* som naturminne. Dessa regler innebär, att område eller till fastighet hörande naturföremål, som på grund av sin betydelse för kännedomen om landets natur, sin skönhet, egenart eller eljest märkliga beskaffenhet finnes böra särskilt skyddas, må fridlysas såsom na-

turminne. Enligt utredningsmännen fyller Taberg samtliga de angivna kraven, vissa av dem i mycket hög grad, och de anser det icke kunna vara något tvivel om att förutsättningar för fridlysning föreligger. Åtskilligt talar också enligt deras mening för att en sådan åtgärd bör vidtagas. Därigenom skulle kunna vinnas ett fullständigare skydd än som kan uppnås avtalsvägen. Lösningen skulle också bli mera definitiv. Å andra sidan torde man emellertid vid fridlysning få räkna med ej obetydliga kostnader för det allmänna.

Utredningsmännen framhåller härefter att, därest en fridlysning anses böra komma till stånd, beslut därom skall enligt naturskyddslagen meddelas av länsstyrelsen. Det torde därvid vara tillräckligt, att fridlysningen får avse rätten att bryta malm eller sten. De inslag i flora och fauna, som för närvarande kan fordra särskilt skydd, är nämligen redan fridlysta enligt äldre lag, och denna fridlysning gäller alltjämt mot envar. Vad angår bebyggelsen bör denna regleras genom byggnadsplan, som skall fastställas av länsstyrelsen. Utredningsmännen förutsätter därvid, att såväl vid fastställelsen som vid tillämpningen av denna plan naturskyddsintressena blir beaktade. Ytterligare bebyggelse på hjässan och bergets övriga högre partier bör ur nämnda synpunkter förhindras.

Beträffande malm- och stenbrytning anser utredningsmännen, att i ett eventuellt fridlysningsbeslut bör föreskrivas, att brytning får ske endast för forskningsverksamhet på titanområdet samt en viss högsta kvantitet fastställas, som årligen får uttagas. Därvid torde förut angivna siffror kunna tjäna till ledning. Vidare anses böra föreskrivas antingen att underjordsbrytning skall tillämpas eller ock att brytning får ske blott inom visst eller vissa bestämda områden, helst belägna så långt ut som möjligt på bergets sydvästra sluttning. För det senare fallet är det därjämte önskvärt, att endast öppen pallbrytning tillåtes eller annan jämförlig metod, som åstadkommer mindre skada än kraterbrytning.

Vad angår kostnaderna för en fridlysning anför utredningsmännen, att sakägarna jämlikt naturskyddslagen har rätt till ersättning för avsevärt men. Bolaget har emellertid icke ansett sig kunna f. n. ingå på en diskussion om ersättningens storlek, och utredningsmännen anser det synnerligen svårt att med någon grad av säkerhet förutsäga denna.

Med anledning av att under tabergsfrågans behandling i den offentliga debatten antytts, att det säkraste skyddet för Taberg såsom naturminne skulle nås genom ett *statsförvärv*, upptar utredningsmännen slutligen även denna lösning till prövning. Ett statsförvärv kan komma till stånd bland annat genom att berget exproprieras för att fridlysas såsom naturminne. Enligt utredningsmännen skulle dock därigenom knappast uppnås någon fördel utöver vad som kan vinnas genom total fridlysning utan expropriation, och kostnaderna skulle säkerligen icke bli mindre. Däremot skulle ett statsförvärv utan tillgripande av tvångsåtgärder måhända vara det enklaste sättet att lösa frågan om naturskydd för Taberg. Utredningsmännen har därför fört förhandlingar med bolagsledningen om förvärv för statens räkning

av antingen gruvrättigheterna eller aktierna i bolaget. Från bolagsledningens sida har därvid uttalats, att endast det sista alternativet kan övervägas, men samtidigt har meddelats, att bolagets aktieägare icke är intresserade av en försäljning av aktierna. Förutsättningar för ett statsförvärv genom köp föreligger således för närvarande icke.

Mineraltillgångarna och samhällsintresset. Beträffande denna fråga anför utredningsmännen att, även om man icke kan hysa någon tvekan om att Taberg i nuläget bör skyddas, man torde få räkna med att bedömningen i framtiden kan bli en annan. Lyckas man lösa problemet att nyttiggöra malmens titaninnehåll, är det möjligt att bergets betydelse såsom malmtillgång blir så stor, att naturskyddsintressena får vika. Då uppträder emellertid i stället ett annat samhällsintresse, nämligen intresset av att fyndigheten utnyttjas på det ur nationalekonomiska och andra allmänna synpunkter lämpligaste sättet. Därmed är man inne på frågan om vad som under förarbetet till naturskyddslagen kallats ekonomiskt naturskydd, d. v. s. frågan om skydd för naturen såsom en ekonomisk tillgång.

För sin del kommer utredningsmännen till den slutsatsen, att en ny lagstiftning till skydd för samhällsintresset i mineraltillgångar är önskvärd med hänsyn till hela det svenska näringslivet, folkhushållet och försvaret.

Vad speciellt angår Taberg framhåller utredningsmännen, att det lämpliga utnyttjandet av titanet där endast utgör en detalj i det större problemet angående ekonomiskt naturskydd. Behovet av skydd för Taberg som samhällsintresset blir för övrigt ej heller överhängande, därest det preliminära avtal, som träffats med bolaget, godkännes eller en fridlysning enligt naturskyddslagen kommer till stånd. Endast om ingen av dessa åtgärder vidtages, kan det bli nödvändigt att på andra vägar genast skapa ett dylikt skydd.

Avtalet med gruvbolaget. I ett sista avsnitt av betänkandet redogör utredningsmännen i korthet för det preliminära avtalet med Aktiebolaget Smålands Taberg samt i anslutning därtill för vad som förekommit vid avtalsförhandlingarna.

Det preliminära avtalet har följande lydelse:

»Preliminärt avtal mellan Kronan och Aktiebolaget Smålands Taberg.

Mellan å ena sidan Aktiebolaget Smålands Taberg, nedan benämnt bolaget, samt å andra sidan regeringsrådet Sven Strömberg och f. generaldirektören Stig Ödeen å Kungl. Maj:ts och Kronans vägnar har denna dag träffats följande överenskommelse, gällande under tiden intill den 1 januari 1975; och skall överenskommelsens giltighet vara beroende av Kungl. Maj:ts godkännande.

1. Bergets hjässa med utsiktsplatsen skall ej beröras av ovanjordsbrytning eller därav förorsakad rasslänt inom ett område, som begränsas av en cirkel

med 75 meters radie och medelpunkt i sydvästra hörnet av nuvarande byggnad på hjässan.

2. Utmed den till hjässan ledande vägen skall ovanjordsbrytning eller därav förorsakad rasslänt ej komma närmare vägen än 10 meter, räknat från dennas mittlinje.

3. Ovanjordsbrytning eller därav förorsakad rasslänt väster om i punkt 2 angiven begränsning skall ej komma innanför ett område, som begränsas åt sydväst av en linje dragen genom nyssnämnda byggnadshörn och en punkt 35 meter sydväst om på nordvästra toppen befintligt diamantborrhål samt åt nordväst av en linje, dragen vinkelrätt mot den förra genom en punkt 100 meter nordväst om samma borrhål.

4. Utan särskilt tillstånd av länsstyrelsen skall brytning icke bedrivas för annat ändamål än framställning av malmprodukter för metallutvinning. Ej heller skall utan sådant tillstånd försäljning av hädanefter brutet berg ske för annat ändamål än nyss sagts i vidare mån än fråga är om berg, som ej är användbart för metallutvinning men likväl måste brytas för gruvsdriftens rationella bedrivande.

5. Tills vidare kommer bolaget att bedriva brytning i huvudsak för att möjliggöra forsknings- och försöksverksamhet. Intill dess att tekniska och ekonomiska förutsättningar av bolaget bedömas föreligga för att vid egna eller främmande anläggningar ur Tabergsmalmen framställa metallisk titan, titanprodukter eller sådant järn eller stål, som på grund av sin titanhalt eller därför att titanhaltig malm använts vid dess framställning har ett speciellt värde, skall brytningen begränsas till vad som motsvarar cirka 125 000 ton nuvarande malmprodukt per år.

Befinnes den i första stycket angivna brytningskvantiteten vara otillräcklig såsom underlag för en rationellt bedriven forsknings- och försöksverksamhet för tillgodogörande av titan, må brytningen ökas till vad som visas vara erforderligt.

Skulle genom rationalisering av driften eller genom förbättrade metoder möjligheter skapas, att med ekonomiskt tillfredsställande resultat utnyttja malmens innehåll av andra metaller än titan, skall någon begränsning av den årliga brytningskvantiteten icke gälla, med mindre Kronan ersätter bolaget därav under återstående avtalstid uppkommande skada.

6. Igångsätter bolaget brytning av större omfattning än under punkt 5 första stycket sägs, skall övergång ske till öppen pallbrytning eller liknande metod, som ger en i huvudsak sammanhängande bergslänt mot brytningsområdet, eller ock till annan metod, som ur naturskyddssynpunkt är mindre störande än kraterbrytning.

7. Bolaget skall i fråga om brytningsområde, som för framtiden eller för avsevärd tid icke vidare avses att bearbetas — så bland annat i fråga om hittills drivna och sedermera upptagna kratrar — snarast efter arbetets nedläggande vidtaga rimliga och skäligen åtgärder för att minska verkan av ingreppet.

8. Bolaget skall tillse, att gruvsdriften så bedrivs, att ingreppen i bergets natur — innefattande även växt- och djurlivet — samt störningar och obehag för besökande på berget icke bli mera betydande än vad som vid en rationell gruvsdrift är oundgängligen nödvändigt.

9. Före början av varje nytt driftår skall bolaget lämna länsstyrelsen meddelande om arten och omfattningen av den för det kommande året planerade brytningen. Därest under året förändringar av väsentlig betydelse vidtagas i planerna skall länsstyrelsen underrättas därom.

10. Kungl. Maj:t och Kronan förbinder sig att låta bolaget vid utfraktning av de malmprodukter, som utvinnas i enlighet med bestämmelserna i detta

avtal, komma i åtnjutande av den största fraktrabatt som i jämförliga fall beviljas, och bolaget skall vid överenskommelse om kraftleverans från statligt kraftverk vara tillförsäkrat de fördelaktigaste villkor, som vid tidpunkten för kontrakts upprättande normalt tillämpas i jämförliga fall.

11. Därest bolaget under avtalstiden helt eller delvis på annan överlåter rätt till gruvbrytning i Smålands Taberg, skall bolaget tillse att den nye rättsinnehavaren på samma sätt som bolaget bindes av den nu träffade överenskommelsen.

Till avtalet har fogats karta utvisande i avtalet definierade gränser.

Stockholm den 15 oktober 1953.

För Kungl. Maj:t och Kronan

Aktiebolaget Smålands Taberg.

Sven Strömberg

Stig Ödeen

M. von Essen

Halvar Löwenhielm»

Motionerna.

I motionerna anföres angående det preliminära avtalet, att detta icke ger ett tillfredsställande skydd för Smålands Tabergs värde som naturminne och alltså redan av denna anledning icke kan godtagas. Vidare framhålles det ur såväl nationalekonomisk som försvarspolitisk synpunkt betydelsefulla samhällsintresset av att titanförekomsten i berget tillgodogöres på lämpligt sätt.

Remissyttrandena.

Yttranden över utredningsmännens betänkande. Bland remissinstanserna har meningarna varit delade i fråga om bästa sättet att lösa tabergsfrågan. *Kommerskollegium*, *Sveriges geologiska undersökning*, *länsstyrelsen i Jönköpings län* samt *Vetenskapsakademien* tillstyrker sålunda eller vill ej motsätta sig utredningsmännens förslag i ämnet. Länsstyrelsen och akademien understryker emellertid samtidigt, att det upprättade avtalet ger ett ganska bristfälligt skydd. *Kommunalfullmäktige i Månsarps kommun*, *Jönköpings läns hembygdsförbund*, *Sällskapet Dvalin* samt *Tabergs turistförening* anser fridlysning i första hand böra komma i fråga. *Svenska naturskyddsföreningen*, *Samfundet för hembygdsvärd*, *Svenska turistföreningen* och *Tabergs bergslags hembygdsförening* föreslår för sin del ett statsförvärv. Övriga remissinstanser gör icke något direkt uttalande i frågan. De synes emellertid alla utgå från att avtalet skall bli gällande.

De remissinstanser, som föreslår en annan lösning än utredningsmännen, gör detta i regel med den motiveringen, att avtalet icke kommer att ge tillräckligt skydd åt Taberg som naturminne. Bland annat framhålles sålunda, att avtalsbestämmelserna är för vaga, att kontrollmöjligheter och sanktioner saknas, att den bolaget medgivna brytningskvantiteten å 125 000 ton är för stor samt att bolaget över huvud tillgodosetts alltför mycket. Det må

emellertid framhållas, att jämväl de tillstyrkande remissinstanserna liksom flera av dem, som ej tagit ställning till principfrågan, gör anmärkningar mot olika detaljer i avtalet.

Vidare må i detta sammanhang nämnas, att *kommerskollegium*, *Svenska gruvföreningen* och *Jernkontoret* avstyrker eller bestämt motsätter sig utredningsmännens förslag om utredning rörande ny lagstiftning till skydd för samhällsintresset i mineraltillgångar. Av *statskontoret* och *länsstyrelsen i Jönköpings län* framhålles, att denna fråga ej bör sammankopplas med ett eventuellt godkännande av avtalet.

Yttranden över motionerna. *Kommerskollegium* avstyrker bestämt den föreslagna utredningen samt uttalar, att aktuella motiv saknas för tillskapande av en ny särskild lag till skydd för samhällets intressen i fråga om landets mineraltillgångar, vilken lag, hur den än utformas, skulle utgöra ett allvarligt ingrepp i nu gällande gruvrätt. Kollegiet förklarar, att det preliminära avtalet synes ge ett så gott skydd för de ur naturskyddssynpunkt väsentliga delarna av berget som det är möjligt att nå med vederbörlig hänsyn till de ekonomiska intressena i malmen, samt tillstyrker därför att avtalet godkännes, dock med vissa ändringar beträffande tillsynen över avtalets tillämpning.

Tekniska högskolan i Stockholm åberopar ett av professorn i teknisk elektrokemi vid högskolan Gösta Angel avgivet yttrande jämte ett vid det samma fogat yttrande av professorn i anrikning P. G. Kihlstedt. I Angels yttrande anföres sammanfattningsvis:

»De viktigaste av professor Kihlstedt och mig framförda synpunkterna kunna sammanfattas sålunda:

1) I Sverige finnas flera stora fyndigheter av titanhaltiga järnmalmer, som dock äro mindre väl lämpade för titanutvinning än i utlandet rikligt förekommande ilmenit- och rutilfyndigheter.

2) Av de svenska titanfyndigheterna är den i Smålands Taberg den största och bäst belägna med avseende på transportförhållandena och arbetskrafttillgången. En annan fördel är, att dagbrytning kan tillämpas. Å andra sidan är en anrikning av malmen och en utvinning av titan därur förbunden med svårigheter.

3) Ett utnyttjande av Tabergs-malmen är främst motiverat av dess järn- och vanadinnehåll, som ger fyndigheten ett bestående och i framtiden troligen ökande värde. Ett tillgodogörande av malmens titaninnehåll synes däremot för närvarande icke ekonomiskt motiverat.

4) Metallen titan har många synnerligen värdefulla egenskaper. Framställningen är emellertid förbunden med stora svårigheter, som gör att priset på titan för närvarande är mycket högt och begränsar dess användning till vissa specialändamål, särskilt inom försvarsväsendet. En prissänkning genom produktion i större skala och förenkling av framställningsmetoderna kan väntas, men hur stor denna kan bli kan ej tillnärmelsevis förutsägas.

5) För forskningsarbeten rörande titanutvinning erfordras relativt små kvantiteter malm.»

Svenska naturskyddsföreningen uttalar, att ett snabbt och effektivt ingripande bör ske till skydd för Smålands Taberg och till säkerställande av malmens ändamålsenliga användande. Föreningen förordar att — då 21 § naturskyddslagen icke lär vara tillämplig — möjlighet till en omedelbar och fullständig kontroll av malmbrytningen skapas genom provisorisk lagstiftning. Medan kontrollen upprätthålles, bör staten enligt föreningens mening söka förvärva aktiemajoriteten i Aktiebolaget Smålands Taberg, om möjligt på frivillighetens väg men eljest genom en särskild expropriationslagstiftning. Det synes föreningen av kostnadsskäl icke lämpligt att fridlysa eller expropriera berget som naturminne.

Departementschefen.

Föredragande departementschefen, *statsrådet Norup*, anför bl. a. följande:

»Av den förut lämnade redogörelsen framgår, att utredningsmännens förslag mötts av åtskillig kritik. Meningarna är sålunda till en början mycket delade om vilken av de diskuterade åtgärderna som kan anses lämpligast för att uppnå erforderligt skydd för Tabergs naturvärden. Flera av remissinstanserna har på denna punkt haft en annan uppfattning än som kommit till uttryck hos utredningsmännen. Även det preliminära avtalet har emellertid givit anledning till invändningar i olika hänseenden. Detta gäller jämväl beträffande flera av de remissinstanser, som i och för sig tillstyrkt, att avtalet godkännes. Anmärkningarna mot avtalet innebär främst, att den bolaget medgivna brytningsrätten är för omfattande, att avtalet är vagt och diffust utformat, att kontroll- och sanktionsmöjligheter saknas samt att avtalet över huvud ger ett bristfälligt skydd.

Den framförda kritiken torde icke sakna fog. Att godkänna avtalet i dess nuvarande utformning anser jag sålunda icke böra komma i fråga. Huruvida det kan lyckas att genom fortsatta förhandlingar med gruvbolaget uppnå sådana ändringar i avtalet, att de berörda svagheterna avlägsnas, är självfallet ej möjligt att nu yttra sig om. Av bolagets uttalanden att döma torde dock möjligheterna därtill få anses vara små.

Om sålunda den enligt min mening lämpligaste lösningen, nämligen en frivillig överenskommelse, icke kan genomföras, uppstår frågan hur man då bör gå tillväga. För min del anser jag, att därvid en fridlysning av Taberg såsom naturminne ligger närmast till hands. Såsom utredningsmännen funnit torde något hinder mot en dylik åtgärd icke föreligga. Emellertid kan en fridlysning givetvis komma att medföra kostnader för det allmänna, eftersom gruvbolaget då torde bli berättigat till ersättning för uppkommande skada. Storleken av dessa kostnader kan icke för närvarande beräknas, då bolaget ej ansett sig böra ingå på någon diskussion härav. Möjligen kan någon ledning erhållas av bolagets hittillsvarande driftsresultat. Det torde

dock stå klart, att under alla förhållanden ytterligare undersökningar bör verkställas i kostnadsfrågan, innan fridlysning definitivt genomföres.

Sammanfattningsvis innebär min ståndpunkt i förevarande ärende alltså följande.

I första hand bör förhandlingar med bolaget åter upptagas i syfte att avhjälpa eller mildra bristerna i det nu föreliggande avtalet. Leder förhandlingarna icke till godtagbart resultat, synes det ligga närmast till hands att inleda ett fridlysningsförfarande. Därvid torde att börja med sådan provisorisk fridlysning, som omförmäles i 8 § naturskyddslagen, komma i fråga. Det är ofrånkomligt, att statsverket i samband därmed får vidkännas viss utgift för den skada, bolaget kan lida under provisoriet. Ersättning skall bestämmas att utgå med visst årligt belopp. I anslutning till ett eventuellt definitivt fridlysningsbeslut blir de slutliga kostnaderna kända. Det finns då möjlighet för statsmakterna att på nytt pröva frågan och taga ställning till huruvida fridlysning av berget är ur ekonomisk synpunkt försvarlig.

Enligt gällande bestämmelser har länsstyrelse — å vilken myndighet det ankommer att meddela fridlysningsbeslut — att, innan dylikt beslut fattas, förvissa sig om att medel finns tillgängliga för ersättning till sakägare m. m. Om nyssnämnda undersökningar leder till att Taberg bör fridlysas, är det därför nödvändigt, att erforderliga medel står till förfogande för att gälda de av fridlysningen föranledda kostnaderna. Därest riksdagen godkänner den ståndpunkt, jag i det föregående intagit, synes följaktligen ett särskilt anslag böra ställas till förfogande för ändamålet under riksstatens nionde huvudtitel. Med hänsyn till nyss angivna svårigheter att beräkna kostnaderna torde anslaget, som bör benämnas Naturskydd: Kostnader i samband med fridlysning av Smålands Taberg, böra få karaktär av förslagsanslag. Anslagets belopp synes kunna bestämmas till 30 000 kronor.

Vad slutligen angår frågan om lagstiftning till skydd för samhällsintresset i mineraltillgångar torde det enligt min mening knappast finnas skäl att sammankoppla denna fråga med spørsmålet angående vilka åtgärder som bör vidtagas till skydd för Taberg. Jag anser mig sålunda sakna anledning att här närmare ingå på nämnda problem.»

Utskottet.

Smålands Taberg intager obestriddigen en mycket framskjuten plats bland vårt lands naturminnen. Såsom framgår av den ovan lämnade redogörelsen är berget ur flera synpunkter egenartat och märkligt samt har även stor betydelse ur ren skönhetssynpunkt och därmed också som en speciellt omtyckt turistattraktion. Det måste därför framstå som en angelägenhet av största vikt att skydda berget mot förstörelse eller eljest mot åtgärder, som ur naturskyddssynpunkt är förkastliga och icke är oundgängligen nödvändiga för att tillgodose andra intressen av mycket stor betydelse. Vad som nu är aktuellt är skadeverkningarna av den pågående malmbrytningen. Dessa

är särskilt förödande därigenom att brytningen äger rum inom eller i närheten av de delar av berget, som i första hand borde skyddas, samt sker i form av s. k. öppen kraterbrytning. Det torde ej vara någon överdrift att påstå att, därest malmbrytningen skall fortgå som hittills, Smålands Tabergs skönhetsvärden i väsentlig grad hotas av förstörelse.

Vid valet av åtgärder till skydd för Smålands Taberg förordas i propositionen i första hand att förhandlingar upptages med gruvbolaget i syfte att avhjälpa eller lindra bristerna i det av utredningsmännen framlagda preliminära avtalet. Häremot torde i princip intet vara att erinra. Av vad departementschefen anför i fråga om det preliminära avtalet framgår att han anser detsamma icke vara godtagbart på den grund, att den brytningsrätt som i avtalet medgivits bolaget är för omfattande, att avtalet är vagt och diffust utformat, att kontroll- och sanktionsmöjligheter saknas samt att avtalet över huvud taget ger ett bristfälligt skydd. Utskottet vill understryka betydelsen av dessa anmärkningar mot avtalet samt dessutom framhålla som ett oefftergivligt krav att brytningen icke får ske så nära bergets hjässa och uppfartsvägen dit som i avtalet medgivits. Över huvud taget måste det enligt utskottets mening fordras väsentligen andra bestämmelser än det preliminära avtalet innehåller, om en frivillig uppgörelse skall kunna godtagas av det allmänna.

Såsom departementschefen framhåller torde emellertid av bolagets uttalanden att döma möjligheterna att ernå ett godtagbart avtal få anses vara små. Bolaget har åtminstone icke hittills visat sig benäget att i någon väsentlig grad tillgodose naturskyddssynpunkterna. I detta sammanhang kan nämnas att — enligt vad som upplysts inom utskottet — bolaget under år 1953 låtit borttaga växtlighet och jord från bergsslutningen i närheten av uppfartsvägen till bergets hjässa, vilket givetvis ur naturskyddssynpunkt måste anses synnerligen beklagligt. Enär bolaget sålunda icke ens under den tid då frågan om skyddet för Smålands Taberg ännu är föremål för behandling velat avhålla sig från åtgärder, som så allvarligt ingriper i de ur naturskyddssynpunkt ömtåligaste delarna av berget, måste det vara av stor vikt att eventuella nya förhandlingar med bolaget icke mer än vad som är oundgängligen nödvändigt försenar de åtgärder som erfordras för den händelse sådana förhandlingar icke leder till ett godtagbart resultat.

Ur nyss angivna synpunkt synes det tillfredsställande att Kungl. Maj:t redan nu tagit ställning till valet av åtgärder för det fall att någon godtagbar frivillig uppgörelse ej kan ernås. Utskottet har intet att erinra mot vad som i propositionen anföres därom att i sådant fall ett fridlysningsförfarande bör inledas, till att börja med i form av provisorisk fridlysning enligt 8 § naturskyddslagen. Med hänsyn till den av departementschefen påpekade svårigheten att beräkna kostnaderna för en fridlysning anser utskottet jämväl att hemställa om ett förslagsanslag om 30 000 kronor för ifrågavarande ändamål bör bifallas.

Utskottet vill emellertid framhålla att det måste anses ovisst, huruvida en fridlysning av Smålands Taberg av kostnadsskäl i längden kan upprätthåll-

las. Därest kostnaderna skulle visa sig bli så stora, att man måste avstå från fridlysning, är det enligt utskottets mening nödvändigt att andra verksamma åtgärder tillgripes. Närmast till hands kunde därvid synas ligga ett expropriationsförfarande enligt bestämmelserna om expropriation för naturskyddsändamål m. m. i 108 § expropriationslagen. Emellertid är det synnerligen tveksamt, om expropriation av markområde omfattar även en där utövad gruvrättighet. Lika tveksamt är, huruvida en expropriation enbart av gruvrättighet — sålunda utan expropriation av markområdet, där rättigheten utövas — lagligen kan äga rum. I dessa avseenden må hänvisas till uttalanden i hovrättsrådet Digmans kommentar till gruvlagen (s. 117 ff). Även om ett expropriationsförfarande skulle leda till avsett resultat, torde för övrigt de av förfarandet föranledda ersättningarna kunna bli av sådan storleksordning att det allmänna av denna anledning måste avstå från expropriation.

En möjlighet, som skulle kunna ifrågasättas, vore att söka åstadkomma skydd för Smålands Taberg genom de bestämmelser i byggnadslagen, som tar sikte på naturskyddets intressen. Enligt dessa bestämmelser kan förordnas om förbud mot nybyggnad inom område, som finnes böra särskilt skyddas på grund av naturskönhet, växtlighet eller andra särskilda naturförhållanden. Dessutom må här omnämnas, att inom område, som ingår i stadsplan eller fastställd generalplan för stad, bl. a. schaktning eller därmed jämförlig åtgärd icke får vidtagas, såvida åtgärden uppenbarligen försvårar områdets användning för ändamål, som bestämts i planen. Förbud mot sådana åtgärder kan meddelas även för område som ingår i fastställd generalplan för landet eller byggnadsplan. Huruvida dessa bestämmelser kan medföra något verksamt skydd för Smålands Taberg torde emellertid vara tveksamt. (I fråga om de rättsliga möjligheterna må hänvisas till hovrättsrådet Digmans ovan nämnda kommentar, s. 117 ff, samt till Bexelius-Nordenstam-Aurén, Byggnadslagstiftningen, andra uppl. s. 521.) Därtill kommer att kostnadsskålen kan föranleda samma betänkligheter som vid ett expropriationsförfarande.

Om det av rättsliga eller ekonomiska skäl skulle visa sig ogörligt att med stöd av nu gällande lagregler åstadkomma ett ur naturskyddssynpunkt tillfredsställande skydd för Smålands Taberg, bör man enligt utskottets mening överväga lagstiftningsåtgärder. Möjligen skulle den av utredningsmännen föreslagna utredningen om skydd för landets mineraltillgångar kunna tänkas resultera i en lagstiftning, som genom att stadga ett koncessionsförfarande vid brytning av vissa malmer eller på annat sätt indirekt kunde medföra ett visst hänsynstagande till Smålands Tabergs egenskap av märkligt naturminne. En sådan lagstiftning skulle i fråga om Taberg betingas av malmens titanhalt, även om det, såsom av utredningsmännen och under remissbehandlingen framhållits, f. n. icke synes ekonomiskt motiverat att söka utvinna titan. Om möjligheten att på nu antytt sätt ernå skydd för Smålands Tabergs naturvärden icke — eller i vart fall icke inom de närmaste åren — skulle kunna förverkligas, föreligger så starka skäl att skydda dessa naturvärden, att man enligt utskottets mening icke bör avvisa tanken på en speciallagstiftning — trots de principiella betänkligheter, vartill en sådan lös-

ning måste ge anledning. Huruvida i sådant fall bör tillgripas den av Svenska naturskyddsföreningen i dess remissvar anvisade vägen att genom en särskild lag skapa möjlighet att expropriera aktierna i gruvbolaget eller om annan form av speciallagstiftning kan te sig lämpligare torde ännu vara för tidigt att ta ställning till. I vart fall är det emellertid enligt utskottets mening angeläget att Kungl. Maj:t omedelbart till utredning och övervägande upptar frågan om de åtgärder som erfordras, därest frivillig överenskommelse ej kan uppnås samt fridlysningsförfarande visar sig alltför kostsamt, så att statsmakterna i en sådan situation ej står oförberedda.

På grund av vad sålunda anförts får utskottet hemställa,

A. att riksdagen måtte å riksstaten för budgetåret 1954/55 under nionde huvudtiteln till *Naturskydd: Kostnader i samband med fridlysning av Smålands Taberg* anvisa ett förslagsanslag av 30 000 kronor; samt

B. att motionerna I:73 och II:74 måtte anses besvarade genom vad utskottet ovan anfört och hemställt.

Stockholm den 8 april 1954.

På sammansatta tredje lag- och jordbruksutskottets vägnar:

L. TJÄLLGREN.

Vid detta ärendes behandling har närvarit:

från tredje lagutskottet: herrar Osvald, Andersson i Löbbo, Albert Hermansson, Ivar Nilzon, Axel Jansson, Johansson i Torp och Nyberg samt fru Boman*;

från jordbruksutskottet: herrar Tjällgren, Gustafson i Dädesjö*, Anderberg, Näslund*, Bertil Andersson, Eskilsson, Anthy* och Netzén.

* Ej närvarande vid utlåtandets justering.